

21 · DKP og de østlige efterretningstjenester

DKP var i opposition til det danske politiske system og den vestlige alliance og stod dermed også i et modsætningsforhold til de danske myndigheder og de øvrige partier. Partiets politiske stillingtagen var en udfordring, som primært socialdemokraterne tog op. De havde allerede i mellemkrigstiden været i indædt kamp med kommunisterne om arbejdernes gunst på arbejdspladserne og inden for fagbevægelsen. På grund af deres centrale indsats i modstandsbevægelsen kom kommunisterne politisk styrkede ud af besættelsestiden.

DKP's styrkede position udgjorde en særlig udfordring for det etablerede politiske system, ikke mindst fordi den kolde krig i årene efter anden verdenskrigs afslutning lagde sig som en politisk overbygning på de indre danske konflikter. Med Sovjetunionens magtsfære rykket frem til Danmarks søgrænse mod syd og øst udgjorde kommunisterne et sikkerhedsmæssigt problem, der udgik fra, at de havde deponeret deres politiske loyalitet hos Sovjetunionen. Det var allerede et problem, der trængte sig på i krigens sidste år, hvor man blandt andet fra socialdemokratisk side frygtede en kommunistisk magtovertagelse i forbindelse med tyskernes kapitulation og begyndte at træffe sine forholdsregler.¹

Selvom DKP ikke greb magten efter befrielsen, blev partiet fortsat betragtet som en sikkerhedsrisiko. Spørgsmålet var, hvor langt kommunisternes loyalitet over for Sovjetunionen og de øvrige socialistiske stater strakte sig. Mere specifikt drejede det sig for det første om, hvorvidt de i tilfælde af en konfrontation mellem Øst og Vest ville handle som en femte kolonne. For det andet om de i fredstid bedrev spionage for de socialistiske lande.

Det var det danske kontraefterretningsapparats opgave at finde svaret. Efter befrielsen i 1945 og nogle år frem var der uklarhed om, hvorvidt Politiets Efterretningstjeneste (PET) eller Forsvarets Efterretningstjeneste (FE) skulle varetage opgaven med at overvåge de danske kommunister. I slutningen af 1940'erne synes FE på lige fod med PET at have været aktiv i overvågningen af kommunisterne, men i 1950 blev det afgjort, at PET fik tildelt opgaven.²

PET's oplysninger om diverse sager af efterretningsmæssig karakter blev i 1940'erne og frem til omkring 1953 registreret i det såkaldte plankartotek. De rapporter og sager, som journalnumrene henviser til, og som kunne have kastet lys over eksempelvis DKP's aktiviteter, er gennem årene blevet makuleret. Det samme gør sig gældende for FE's arkivalier fra den pågældende periode. Her har det heller ikke været muligt at finde materiale om FE's overvågning

¹ Palle Roslyng-Jensen, *Værnenes politik – politikernes værn*, 1980.

² Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og Kommandøren – Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55*, 1995, s. 198.

af kommunisterne i 1940'erne. Det har derfor kun været et begrænset antal sager, som i PET's arkiv har kunnet supplere det materiale, som er fundet i andre arkiver. Nedenstående baserer sig således på enkelte kilder fundet i efterretningstjenesternes arkiver, kilder fra andre arkiver samt den eksisterende litteratur.

Den kommunistiske trussel?

I begyndelsen af 1948 udtrykte danske politikere gentagne gange bekymring for, hvad de danske kommunister kunne tænkes at finde på, hvis det kom til en krise eller krig.³ Kun få eksisterende og tilgængelige kilder antyder imidlertid en illegal aktivitet fra DKP's side. Mest kendt er fire efterretningsrapporter, som statsminister Hans Hedtoft modtog i 1948-49 fra forsvarsminister Rasmus Hansen.⁴ Rapporterne stammer efter alt at dømme fra en af de daværende militære efterretningstjenester. Om oplysningerne er sande, og hvordan de i bekræftende fald er blevet indhentet, vides ikke.⁵ Rapporterne har spillet en særlig rolle i den danske koldkrigsforskning, hvor de med jævne mellemrum er blevet benyttet og har været stridspunkt, siden Tage Kaarsted i 1977 refererede deres indhold.

I oktober 1948 skulle der ifølge en af disse rapporter være blevet afholdt et hemmeligt møde mellem de kommunistiske bestyrelsesmedlemmer i „Arbejdsmandenes Fagforening for Hær og Flåde“. Fagforeningens bestyrelse bestod af ni medlemmer, og af disse var seks kommunister. Formanden var veteran fra den spanske borgerkrig og mentes endda at have kontakter til den sovjetiske efterretningstjeneste. På mødet mellem de kommunistiske fagforeningsfolk „modtog bestyrelsesmedlemmerne ordrer og retningslinjer vedrørende det fremtidige kommunistiske arbejde, agitation og undermineringsarbejde inden for hær og søværn.“⁶ Den anden rapport, som Hedtoft modtog fra forsvarsministeren, var endnu mere opsigtvækkende i sit budskab. DKP's centralkomite skulle i slutningen af september 1948 have afholdt et møde, hvor man havde besluttet at nedsætte et udvalg bestående af en række fremtrædende partimedlemmer. Udvalget „skulle tilrettelægge sabotagen i Dan-

³ Peer Henrik Hansen & Jakob Sørensen, *Påskekrisen 1948 – Dansk dobbeltspil på randen af den kolde krig*, 2000, s. 82-83, 143-151.

⁴ De fire efterretningsrapporter blev optrykt i deres fulde længde i *Arbejderhistorie* nr. 4, 2002 med kommentarer af Thorsten Borring Olesen og er således fuldt tilgængelige.

⁵ Oplysningerne om kommunisternes påståede hjælp til Sovjetunionen blev så vidt vides præsenteret for første gang i Tage Kaarsted, *Et hundrede politisk-historiske portrætter 1929-1953*, del 2 af *De danske ministerier*, 1977, s. 427. Allerede ved bogens udgivelse skabte oplysningerne om kommunisternes holdning til Sovjetunionen debat. Siden hen er rapporterne blevet omtalt i Christmas-Møller, *Obersten og Kommandøren*, Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen – en politisk biografi*, 1993 samt Bent Jensen, *Bjørnen og haren – Sovjetunionen og Danmark 1945-65*, 1999.

⁶ Rapport af 1. november 1948. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

mark under en evt. engelsk eller amerikansk besættelse, ligesom det skulle indkalde tillidsmænd til fortrolige møder i DKP's faglige sekretariat og mundtligt give dem anvisninger på sabotagens tilrettelæggelse og af tillidsmændene modtage planer over virksomhedernes sårbare punkter.⁷

En række tillidsmænd skulle have fået ordre om at forberede og indsende tegninger og planer over sabotageobjekter, ligesom de havde fået til opgave at indkalde andre kommunistiske tillidsmænd til fortrolige møder, hvorpå sabotagen skulle planlægges. Der blev blandt andet henvist til et møde i Oslo, hvor det skulle være blevet besluttet at intensivere arbejdet med fremkaldelse af uro og strejker på arbejdspladserne. Et indsamlet beløb på 300.000 kr. skulle ikke, som det ellers officielt blev forklaret, bruges til at hjælpe kommunisternes kriseramte avis „Land & Folk“, men i stedet fungere som en „hjælpefond til brug under strejker og for partiets ledende mænds eventuelle illegalitet. Tillidsmændene fik ordre til at forberede deres illegale bopæle og at indsende meddelelse herom til udvalget.“⁸

På Riffelsyndikatet, Våbenarsenalet og Hærens tekniske Korps skulle kommunister placeret på stedet søge kontakt med tillidsmændene, mens man på Refshaleøen tilsyneladende var i stand til med kort varsel at sætte alle vigtige maskiner ud af funktion. Tro partikammerater var nemlig også her blevet placeret på strategisk vigtige steder. Oplysningerne om, at kommunisterne havde stor indflydelse på forsvarets arbejdspladser, bekræftede blot de rygter, som forud for påskekrisen i marts måned havde cirkuleret i den danske presse.⁹ Kommunisternes adfærd lignede til forveksling måden, hvorpå de tjekkoslovakiske kommunister havde overtaget magten ved Prag-kuppet i februar samme år. Med kommunister placeret på de strategisk rigtige steder formåede man i den tilspidsede situation at overtage magten, uden at mange skud blev løsnet. Noget lignende frygtede man i Danmark, og rapporten pustedede til denne frygt. Statsminister Hedtoft fandt ganske givet rapportens afsluttende linjer både opsigtsvækkende og foruroligende.

„På forespørgsel om partiets stilling i tilfælde af russisk besættelse, svarede Alfred Jensen, at man officielt måtte tilkendegive et modsætningsforhold til enhver fremmed besættelse af landet, men at man i realiteten på enhver måde ville støtte en eventuel russisk besættelse af Danmark.“¹⁰

Rapporten afslørede ikke karakteren af den bebudede kommunistiske hjælp, som jo kunne være såvel symbolsk som militær. En konsekvens af oplysningerne i de modtagne efterretningsrapporter blev, at PET i slutningen af 1949, formentlig efter politisk ordre, begyndte at indsende rapporter til le-

⁷ Rapport af 5. november 1948, s. 1. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

⁸ Rapport af 5. november 1948, s. 1-2. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

⁹ Rygterne fra marts måned 1948 om kommunisternes infiltration af forsvarets arbejdspladser er blevet yderligere beskrevet i Hansen & Sørensen, *Påskekrisen 1948*, s. 90-92.

¹⁰ Rapport af 5. november 1948, s. 2. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

Alfred Jensen, MF for DKP fra 1936 til 1960, besættelsesårene naturligvis undtaget. (Folketinget).

dende ministre.¹¹ Rapporterne blev fremsendt hvert kvartal og behandlede udviklingen inden for den kommunistiske bevægelse i Danmark. Stort set hvert kvartal kunne PET melde om fortsatte økonomiske problemer for DKP, ligesom der blev givet oplysninger om de kommunistiske frontorganisationer. Det var derimod så som så med meldingerne om kommunistisk femtekolonnevirksomhed. Oplysningerne var få, og der var ikke meget, som dengang bekræftede oplysningerne i de fire efterretningsrapporter.

Rapporten med oplysninger om planlægning af kommunistisk sabotage fik tilsyneladende PET til at reagere. I en redegørelse vedrørende kommunismen i Danmark i 1949 forklares det med direkte henvisning til rapporten, at man i 1949 havde været opmærksom på „mistænkelige brande og driftsforstyrrelser i fabriksvirksomheder, uden at der har kunnet konstateres noget klart tilfælde af sabotage.“¹²

DKP holder sig parat

Oplysningerne om kommunisternes intentioner har ganske givet været med til at styrke Hans Hedtoft i troen på, at Danmark nødvendigvis måtte indtræde i en form for militæralliance. På trods af oplysningerne om den mulige kilde til indre uro har det uden tvivl været den ydre trussel fra øst og løsningen på dette problem, som har haft størst indvirkning på statsminister Hedtofts overvejelser. Førsteprioriteten var et fællesnordisk militærsamarbejde med Norge og Sverige, men da forhandlingerne brød endeligt sammen i februar 1949, måtte den danske regering se sig om efter andre løsninger på Danmarks sikkerhedspolitiske problem. Man vidste, at USA gerne så Danmark optaget i en vestlig alliance, men der var stadig en vis skepsis blandt de danske politikere. Så megen skepsis, at Hedtoft forhørte sig hos den svenske statsminister Tage Erlander om mulighederne for et dansk-svensk forbund.¹³ Denne idé fandt imidlertid ingen genklang hos svenskerne, og Hedtoft-regeringen måtte søge nye veje. Kort efter at det den 4. marts 1949 blev besluttet at sende udenrigsminister Gustav Rasmussen til USA for at drøfte Danmarks

¹¹ Det vides med sikkerhed, at statsminister Hans Hedtoft og H. C. Hansen modtog rapporterne.

¹² PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 138.

¹³ Kaarsted, *Et hundrede politisk-historiske portrætter 1929-1953*, s. 423.

optagelse i en vestlig alliance, modtog Hedtoft endnu en gang et par rapporter om de danske kommunister og deres aktiviteter.

Af rapporten fra den 11. marts 1949 fremgik det tydeligt, at bølgerne stadig gik højt i det danske kommunistparti. Den 8. marts skulle Aksel Larsen have informeret DKP's centralkomité om et møde i Oslo, hvor de skandinaviske kommunistpartier enstemmigt havde vedtaget at efterkomme ordren fra Moskva om helt og fuldt at bekende sig til Sovjets udenrigspolitik. Over for centralkomiteen skulle Aksel Larsen have forklaret, at den kommende tid ville blive en „betydningsfuld kraftprøve mellem Sovjet og Vesten, og at Sovjet imidlertid var rede til at slå hårdt til. Rusland havde sin invasionshær og sine flyverstyrker parat. DKP havde fået ordre til at holde sig parat.“¹⁴ DKP ville blive advaret om en forestående sovjetisk invasion, og det var derfor blevet forbudt „aktive kommunister“ at rejse uden partiets tilladelse.¹⁵ De „aktive kommunister“ skulle være i daglig kontakt med hinanden, og med Danmarks underskrivelse af Atlantpagten skulle kommunisterne betragte sig som værende i krig med vestmagterne. Kommunisterne skulle indstille sig på at udføre sabotage, og på arbejdspladserne skulle der indsamles oplysninger om leverancer, indretning og maskinelt udstyr. En „aktiv kommunist“ skulle have udtalt, at det ikke ville vare længe, før der udbrød krig. Når Danmark havde underskrevet Atlantpagten, ville Sovjet betragte landet som fjendtligt indstillet, og det kunne i sidste ende resultere i, at Sovjet besatte Danmark for at hjælpe kommunisterne. Københavnske kommunister havde fået ordre til at forberede sig på at blive evakueret af russerne i tilfælde af en vestlig besættelse af Danmark, og BOPA havde fået ordre om at reorganisere sig.¹⁶ Af en senere rapport fremgik det endnu en gang, at en række tillidsfolk havde fået ordre til at iværksætte uro og sabotage på fabrikkerne.¹⁷

I 1949 kunne PET oplyse, at man havde oplysninger, som pegede i retning af illegale kommunistiske aktiviteter, men at disse oplysninger endnu ikke var bearbejdet. „Der foreligger en del oplysninger om forskellige personer, der har udfoldet aktivitet i forbindelse med dannelse af illegale kommunistiske celler eller grupper, men materialet er ikke nærmere bearbejdet.“ PET havde undersøgt oplysningerne om eksistensen af „et kommunistisk efterretningsnet i Tyskland med kurerlinjer til og igennem Danmark samt kontakter for sådanne linjer her i landet og i Sverige“, uden at man havde været i stand til at bekræfte forlydenderne.¹⁸

¹⁴ Rapport af 11. marts 1949, s. 1. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

¹⁵ Hvad betegnelsen „aktiv kommunist“ helt præcist dækker over, vides ikke, men det kunne måske være en betegnelse for den lille hårde kerne af medlemmer, der var parat til at slutte op om Sovjetunionen.

¹⁶ Rapport af 11. marts 1949, s. 1. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

¹⁷ Rapport af 18. marts 1949. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

¹⁸ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 138.

Gennem årene er rapporterne blevet benyttet i den historiske forskning og anvendt ukritisk i historiske fremstillinger. Det har været fremført, at rapporterne for så vidt både kunne bero på rumaflytninger, meddelere inden for DKP's egne rækker og telefonaflutninger, og at rapporternes oplysninger forekom sandsynlige.¹⁹ Flere historikere har dog sat spørgsmålstegn ved rapporternes ægthed og deres heller ikke fuldt ud bekræftede oplysninger. Det er blevet nævnt, at rapporterne mest af alt minder om opspind og fabrikerede oplysninger, som havde til formål at „oppiske en antikommunistisk stemning og sikre dansk binding til NATO“.²⁰ Af politiets rapporter fremgår det indirekte, at det var oplysningerne fra de fire efterretningsrapporter fra 1948 og 1949, som førte til en nøjere overvågning af kommunisterne. Man har med andre ord taget oplysningerne alvorligt hos PET og brugt ressourcer på at af- eller bekræfte oplysningernes rigtighed. Selv om der har været rejst tvivl om rapporternes troværdighed og ægthed, er det imidlertid sandsynligt, at rapporternes oplysninger afspejler synspunkter, som har været til stede blandt ledende kræfter inden for DKP, nemlig en direkte støtte til Sovjetunionen i tilfælde af en krisesituation. Russiske kilder bekræfter, at DKP's ledelse rent faktisk havde drøftet spørgsmålet om støtte til Sovjetunionen i tilfælde af krig og i en vis grad været positivt indstillet over for en sådan støtte.²¹ Den sovjetiske gesandt, Andrej Plakhin indberettede til Moskva, at „i hvert fald en del af DKP's forretningsudvalg var af den opfattelse, at de danske kommunister i tilfælde af en krig skulle understøtte Den Røde Hær“.²² Det er nærliggende at søge besvaret, hvilken form for støtte der har været tale om fra DKP's side.

Det har efter alt at dømme været den kommunistiske ledelses intention at støtte Sovjetunionen bedst muligt. I fredstid skete dette med sympatitilkendegivelser, demonstrationer og gennemførelse af en politik i forlængelse af den sovjetiske. Hvordan den kommunistiske støtte ville have udmøntet sig i krigstid er uvist. En egentlig militær støtte til Sovjetunionen fra DKP's side synes på det foreliggende grundlag mindre sandsynlig. PET's oplysninger om kommunistiske militære aktiviteter har efter alt at dømme været begrænsede af omfang og var ofte forbundet med opdagelsen af ikke-kommunistiske grupper, som efter eget udsagn var blevet dannet som modvægt til kommunistiske aktiviteter. Det kan naturligvis ikke udelukkes, at enkelte kommunistiske celler har været i besiddelse af våben og gennemført militær træning.²³ Det er

¹⁹ Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 332-334. Tage Kaarsted fremlægger uden kommentarer rapporternes oplysninger, og Wilhelm Christmas-Møller tager heller ikke stilling til rapporternes oplysninger, men konstaterer, at Socialdemokratiet formentlig har troet på oplysningerne og reageret på dem. Mens Kurt Jacobsen som udgangspunkt er kritisk over for rapporterne, fremlægger han samtidig oplysninger fra såvel DKP's som russiske arkiver, der til dels bekræfter dele af rapporternes oplysninger.

²⁰ *Information* 5. november 1998.

²¹ Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 331.

²² Jacobsen, *Aksel Larsen*, s. 430.

²³ Journalist på Weekendavisen, Steen Andersen, præsenterede 9.-15. august 2002 en artikel baseret på nyopdaget kildemateriale. Materialet beskrev, hvordan ikke-kommunistiske grupper førte en

dog mindre sandsynligt, at DKP's ledelse har været direkte involveret i etablering af væbnede kommunistiske grupper, da det ville have fået katastrofale konsekvenser for tilslutningen til partiet, hvis sådanne grupper var blevet afsløret. Dette udelukker naturligvis ikke, at man i Danmark kan have opereret med et skjult illegalt partiapparat, som har haft opbygningen af hemmelige militære grupper som en af sine opgaver.²⁴ Trusselsvurderingerne fra slutningen af 1940'erne pegede på, at et kommunistisk kup kun ville være sandsynligt, hvis det blev støttet af sovjetiske styrker.

Plankartotekets oplysninger om illegale aktiviteter

Som nævnt blev PET's oplysninger om illegale aktiviteter registreret i det såkaldte plankartotek. Kartoteket viser, at PET løbende fik diverse meldinger om indsmugling af våben til Danmark. Nogle rygter var ukonkrete, mens andre udpegede navngivne personer som værende i færd med at forsyne de danske kommunister med våben indsmuglet over den dansk-tyske grænse.²⁵ Andre forlydender gik på, at kommunisterne skulle opbevare våben i DKP's partibygning i København, hvorfra man anvendte partiavisens biler til distribuering, efterhånden som passende depoter blev etableret andre steder.

I perioden 1948-52 havde der tilsyneladende været flere forsøg på at stjæle våben fra hjemmeværnsdepoter rundt omkring i landet. I visse tilfælde slap gerningsmændene af sted med våben og ammunition, mens de andre gange måtte fortrække med uforrettet sag. I enkelte tilfælde forlød det, at DKP stod bag tyverierne.

Under tyveriforsøg ved militærets depoter skete det, at gerningsmændene blev overrasket af en vagtpost. Ved flere lejligheder affyrede vagtposterne varselsskud, hvorefter gerningsmændene skød igen.

Kartoteket indeholder også sager, hvor enkeltpersoner havde været i ulovlig besiddelse af våben, og i flere af disse sager påpegede PET personernes tilhørsforhold til kommunisterne. Den pågældende kunne eksempelvis karakteriseres som „aktiv kommunist“, mens det i andre tilfælde blot blev konstateret, at han var eller havde været medlem af DKP eller DKU.

Ifølge kartotekets oplysninger var der i en række danske byer i 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne dannet små væbnede antikommunistiske grupper, som alle havde det til fælles, at de ønskede at tage kampen op med lig-

---

skjult kamp med tilsvarende kommunistiske grupper, og i arbejdet indgik også „Oprettelsen af illegale Vaabengrupper“.

²⁴ *Rikets Säkerhet och den personliga integriteten – de svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet sedan år 1945*, Betänkande till Säkerhetskommisionen, Statens offentliga Utredningar, SOU 2002:87.

²⁵ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 268.

nende kommunistiske grupperinger i lokalområdet.²⁶ Oplysningerne om kommunisternes væbnede aktiviteter var af forskellig karakter og kom fra forskelligt hold. PET's plankartotek synes at indeholde flere oplysninger om disse væbnede antikommunistiske grupper end om lignende grupper etableret af kommunisterne.

Fælles for oplysningerne fra plankartotekets kort er, at det på grund af makulering ikke har været muligt at gennemse de sager, som i nogle få sætninger beskrives på kortene.

PET's rapporter for 1950

De få oplysninger om kommunistiske grupperinger gik igen i PET's kvartalsrapporter, hvor de ledende danske ministre blandt andet kunne læse, at en navngiven fremtrædende kommunist efter sigende skulle være leder af militære grupper inden for DKP.

„Disse grupper skal bestå af folk fra de tidligere modstandsgrupper, opdelt i 3-mands grupper, som inden for hvert byafsnit samles i delinger og kompagnier, hvis træning foregår dels enkeltvis for de medlemmer, der er medlem af hjemmeværnet og dels i åbenlyse orienteringsgrupper.“²⁷

Som et eksempel på en sådan kommunistisk formation nævntes foruden BOPA en skytteforening ved navn „Dannevirke“, hvis medlemmer var rekrutteret fra det tidligere modstandsafsnit P6.²⁸ Særligt i København forlød det, at en større illegal kommunistisk militærstyrke var under opbygning. En københavnsk produkthandler havde fra de militære overskudslagre købt militært udstyr, som skulle bruges til at udstyre denne illegale militærstyrke. Styrken var på omkring 1.000 mand, der skulle opstilles i 10 kompagnier. Disse var igen inddelt i tre delinger á 30 mand med en tilhørende kommandogruppe på 10 mand. Det var en fremtrædende navngiven kommunist, som skulle fungere som DKP's civilkommissær for styrkerne. Fra Horsens, hvor antikommuniste havde dannet den væbnede gruppe Black Watch, fik PET i slutningen af 1940'erne oplysninger om, at en kommunistisk studiekreds på den lokale aftenskole var blevet overrasket midt i undervisningen i et alternativt emne. Gruppen var ved et tilfælde blevet overrasket, mens den var i færd med at lære at adskille og samle maskinpistoler.

Rygteerne fortsatte og kulminerede foreløbig i sommeren 1950, hvor DKP tilsyneladende ventede en væbnet konflikt mellem Øst og Vest. Kort tid efter Koreakrigens udbrud svarede FE på en mundtlig ordre afgivet af forsvarsmi-

²⁶ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 268. Plankartoteket, som dækker perioden fra 1945 til ca. 1953, fortæller således kun indirekte om bevæbnede kommunister.

²⁷ Rapport for 1/1-50 – 1/4-50, s. 5. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50, læg 10.

²⁸ Rapport for 1/4-50 – 1/7-50, s. 12. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50, læg 10.

nister Rasmus Hansen.²⁹ To dage efter henvendelsen fra forsvarsministeren kunne FE oplyse, at det inden for DKP var den almindelige opfattelse, at krigen i Korea ville føre til en ny verdenskrig, og at DKP igen ville blive forbudt. DKP's øverste ledelse havde derfor forberedt sig på „en illegal tilværelse“, ligesom det over for de ansvarlige partimedlemmer var blevet understreget, at der ikke måtte foretages rejser uden særlig tilladelse fra partiet. Der skulle være blevet givet ordre til, at alle kompromitterende papirer skulle brændes, og derfor skulle det „tidligere BOPA-kartotek for ca. 3 uger siden være blevet brændt.“³⁰ De mest betydningsfulde BOPA-folk var blevet udstyret med kontaktpersoner og adresser, som de efter ordre skulle sætte sig i forbindelse med. De kommunistiske tillidsmænd havde meldt tilbage om, hvor de hurtigst og bedst kunne sættes ind.

„Tidligere BOPA-medlemmer skal bruges som instruktører i våbenbrug og sabotage, og der er hertil udtaget ca. 240 personer, folk, som partiet fuldt ud kan stole på. Der bliver derfor ikke for tiden uddannet flere instruktører.“³¹

Igen kunne forsvarsministeren præsentere oplysninger om, at BOPA i allerhøjeste grad var aktiv i det skjulte. Uroen omkring kommunisterne og deres skjulte hensigter fortsatte. To dage før juleaften 1950 fik PET at vide, at „der i juledagene kan ventes et kommunistisk kup i Danmark“, og igen var det FE, som havde opsnappet oplysningerne. Om det var et forsøg på i den indbyrdes kamp mellem tjenesterne at skabe panik hos PET, vides ikke, men julen 1950 forløb uden tilløb til noget kommunistisk kup. FE oplyste desuden PET om, at man fra Tyskland havde modtaget en meddelelse om, at Sovjet havde befaleet en udbygning af illegale organisationer bestående af kampgrupper og sikkerhedsgrupper i Frankrig, Schweiz, Holland, Danmark og Slesvig-Holsten. Ved Ahrensburg skulle der i marts 1951 afholdes et hemmeligt møde mellem repræsentanter fra det sovjetiske hovedkvarter i Berlin-Karlshorst i Østtyskland og kommunister fra Danmark og Holland, og på mødet skulle man drøfte en udbygning af kampgrupperne i Danmark, Holland og Slesvig-Holsten. Fra Tyskland vidste man, at de tyske kommunister allerede fra 1920 havde opereret med et illegalt apparat ved siden af det legale. Det drejede sig om en militærsektion og en efterretningssektion, og flere af veteranerne fra dengang var stadig aktive i det tyske kommunistparti. Det illegale apparat havde under de revolutionære stemninger i 1920'ernes Tyskland været rettet specifikt mod politiet, forsvaret, diverse højrefløjsorganisationer og det tyske socialdemokrati SPD. Allerede i mellemkrigsårene havde man modtaget ordrer fra Sovjet. I de første efterkrigsår gik det ned ad bakke for det vesttyske

²⁹ Dette var inden revisionen af de danske efterretningstjenester i efteråret 1950 og den samtidige sammenlægning af Marinestabens og Generalstabens efterretningssektioner. Oplysningerne stammede i dette tilfælde fra Generalstabens Efterretningssektion.

³⁰ Indberetning af 10. juli 1950. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

³¹ Indberetning af 10. juli 1950. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50.

kommunistparti, der i starten af 1950'erne omorganiserede sin illegale organisation efter kritik fra ledende østtyske kommunister. Det forlød, at kommunisternes illegale organisation i Vesttyskland rådede over ca. 1.000 mand og „ubegrænsede pengemidler“. Sovjets indsamling af efterretninger i Vesttyskland blev presset i bund, efter at de vesttyske myndigheder havde afsløret og offentliggjort navnene på 1266 spioner.³² At de danske kommunister skulle råde over lignende styrker og midler var yderst tvivlsomt af den simple grund, at kommunistpartiet ikke havde haft samme appel og tilslutning i Danmark som i Tyskland.

CIA's syn på de danske kommunister

Udenlandske kilder giver i enkelte tilfælde indblik i, hvordan fremmede efterretningstjenester så på den danske situation. I en rapport fra den 10. februar 1949 analyserede CIA kommunisternes organiserede modstand mod Marshall-hjælpen i de enkelte deltagerlande.³³ Rapporten redegjorde for tilstanden i de enkelte lande ud fra den opfattelse, at Sovjet ville mobilisere alle mulige kræfter i Vesteuropa for at få de amerikanske genopbygningsforsøg til at mislykkes. I rapporten blev landene delt op i forskellige grupper. Danmark og Skandinavien blev placeret i den gruppe, hvor kommunisterne af CIA vurderedes at have beskedne muligheder for at påvirke udviklingsarbejdet i forbindelse med Marshall-hjælpen. Andre lande, såsom Frankrig og Italien, blev placeret i den gruppe, hvor man frygtede, at kommunisterne gennem deres store styrke inden for arbejderbevægelsen ville være i stand til at skabe ustabilitet og uro. I CIA-rapporten blev de danske kommunister dog ikke betragtet som et umiddelbart problem. Faktisk anså CIA det for usandsynligt, at Marshall-hjælpen til Danmark ville blive udsat for organiseret modstand og sabotage.

Også i en anden rapport med titlen „Communism in Scandinavia“ blev de skandinaviske kommunister behandlet af CIA's analytikere.³⁴ Om det danske kommunistparti hed det i CIA-rapporten, at en indre splittelse i DKP havde medført, at en lille gruppe veldisciplinerede og overbeviste „internationale“ kommunister i frustration over manglende beslutsomhed i den kommuni-

³² Udateret rapport om kommunisternes placering i DDR og Vesttyskland. ABA, AIC's arkiv, kasse 48.

³³ „Opposition to ECA in participating countries“. National Archives, ORE 68-48 Item #89, box 3. Location: 190:25/04/01. ECA (Economic Cooperation Administration) var det administrerende organ i forbindelse med Marshall-hjælpen.

³⁴ National Archives, ORE 77-49 Item 122, box 4. Location: 190:25/04/01. Rapporten giver et historisk rids af kommunisterne i Skandinavien og fremlægger et relativt detaljeret billede af de skandinaviske kommunisters styrke, deres regionale placering og tilslutning i de enkelte lande, stemmetal ved lokale, regionale og landsdækkende valg samt kommunisternes propagandamuligheder via partipressen.

stiske politik havde organiseret sig i en undergrundsgruppe.³⁵ Der var stadig kun konstateret en mindre kommunistisk infiltration af politiet og forsvaret, mens der var blevet konstateret et fald i antallet af kommunister i det statslige hjemmeværn efter overgangen fra de mere selvstændige hjemmeværnsfor- eninger. Kommunisterne forventedes ikke at komme til at udgøre en trussel i Hjemmeværnet, da officerer blev sikkerhedsgodkendt, ligesom kommunister blev forhindret i at indtage ledende stillinger.³⁶

Overordnet konkluderedes det, at kommunisterne udgjorde en stor trussel i forbindelse med spionage, ikke blot over for de pågældende lande, men også over for lande inden for den nordatlantiske sammenslutning. Skulle Sovjet slå til mod de skandinaviske lande, ville en lille hård kerne af kommuni- ster efter CIA's mening stå klar til at slås og hjælpe de sovjetiske styrker ved at være placeret i strategisk vigtige positioner.³⁷

Det står ikke klart, hvorfra de amerikanske oplysninger stammer. Det er derimod yderst tvivlsomt, at den danske regering skulle have haft indsigt i de amerikanske oplysninger om danske kommunister. Det kan omvendt ikke udelukkes, at oplysningerne oprindeligt stammer fra danske kilder, eksempel- vis danske efterretningstjenester eller socialdemokraternes AIC. Her så man med kritiske øjne på de kommunistiske aktiviteter. Kommunisterne udgjorde en trussel, fordi de tilsyneladende forsøgte at placere deres folk i en række nøglestillinger. Dette gjorde forretningsfører i AIC, Sigvald Hellberg, op- mærksom på under et bestyrelsesmøde i AIC.

„Forretningsføreren pegede paa det problem, som foreligger i den kends- gerning, at kommunisterne har haft særdeles godt øje for at anbringe deres folk i nøglestillinger af strategisk-militær, strategisk-produktionsmæssig og strategisk-administrativ art.“³⁸

Sigvald Hellberg kunne oplyse, at der var indledt et forsøg på at modar- bejde kommunisternes infiltration, men at yderligere forholdsregler måtte anses for nødvendige. Den ledende socialdemokrat Alsing Andersen foreslog, at spørgsmålet om kommunisternes indflydelse på nøglepositioner måtte ta- ges tage op til nærmere drøftelse i partiet og De samvirkende Fagforbund, datidens LO.

Kommunistiske aktiviteter i Norden

Forholdene omkring kommunisterne og deres mulige aktiviteter i Danmark var ikke enestående. Situationen i de andre skandinaviske lande lignede på

³⁵ National Archives, ORE 77-49 Item 122, box 4. Location: 190:25/04/01, s. 3.

³⁶ National Archives, ORE 77-49 Item 122, box 4. Location: 190:25/04/01, s. 4.

³⁷ National Archives, ORE 77-49 Item 122, box 4. Location: 190:25/04/01, s. 12.

³⁸ Mødereferat af 30. januar 1950. ABA, AIC's arkiv, kasse 30.

mange måder den danske, og i hvert fald de socialdemokratiske politikere kunne drage paralleller fra søsterpartierne i de andre skandinaviske lande.³⁹ De socialdemokratiske partier i Skandinavien holdt møder, hvor de enkelte landes partier redegjorde for den lokale situation. På møderne diskuteredes, hvordan socialdemokraterne klarede sig i kampen mod kommunisterne, og i Sverige så man i 1950'erne en stadig nedadgående tilslutning til det svenske kommunistparti og en deraf følgende begrænset indflydelse i fagbevægelsen til kommunisterne. Møderne gav oplysninger om kommunisternes aktiviteter, som kunne sammenlignes på tværs af grænserne. Fra finsk side lød analysen, at et lille veluddannet og velorganiseret kommunistparti var et stærkere revolutionært våben end et stort masseparti, hvilket havde været den herskende tankegang i det finske kommunistparti allerede i 1948. I Finland kendte man godt til infiltrationsproblematikken. I forsvaret havde man konstateret, at menige soldater havde videregivet militære oplysninger til deres kommunistiske meningsfæller, ligesom partiet bevidst havde forsøgt at få kommunister optaget på officersskolen.⁴⁰ Depoter og andre militære bygninger samt personale og vagtskifte blev overvåget og registreret.⁴¹ Fra finsk side bekræftedes PET's oplysninger om, at Thure Lehen spillede en central rolle i Moskvas politik. Han blev fremhævet som en af lederne af kommunisternes illegale arbejde i Finland. Danskerne kunne således konstatere, at der i de andre skandinaviske lande og måske særligt Finland foregik en overvågnings- og registreringsvirksomhed svarende til den, som man havde set udført af blandt andre danske kommunister. En undersøgelse af bygninger i Helsingfors, hvor der var placeret offentlige institutioner, viste, at stillingerne som portnere og viceværter i de pågældende bygninger i 80% af tilfældene var besat med kommunister. Portnerne og viceværterne havde nøgler til alle lokaler, og man havde i et enkelt tilfælde taget en portner på fersk gerning, mens han gennemrodede papirer og skuffer.⁴² I Norge havde man oplevet flere eksempler på sabotage, blandt andet at telefonledningerne til flyvepladsen Cola blev klippet over, netop som sovjetiske fly foretog overflyvninger i Finmarken.

Kommunistisk sabotage og infiltration

I en rapport oplyste PET, at man havde rettet opmærksomheden mod „det betydelige antal skibsbrande og forstyrrelser om bord på skibe, som har fundet sted i det forløbne kvartal.“⁴³ I stort set alle de undersøgte sager nåede PET

³⁹ Rapport af 26. november 1950. ABA, AIC's arkiv, kasse 48.

⁴⁰ Rapport fra møde den 27.-28. oktober 1951, s. 4. ABA, AIC's arkiv, kasse 48.

⁴¹ Rapport af 26. november 1950. ABA, AIC's arkiv, kasse 48. Særligt denne rapport fortæller om kommunisternes systematiske overvågning inden for det finske militær.

⁴² Rapport af 26. november 1950. ABA, AIC's arkiv, kasse 48.

⁴³ Rapport for 1/1-50 – 1/4-50, s. 33. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50, læg 10.

frem til den samme konklusion, nemlig at der ikke lå politiske motiver bag de mange brande og „forstyrrelser“ på de danske arbejdspladser og danske skibe. Der hvor man måske kunne finde folk, der var engageret i illegale aktiviteter, var i nogle af de såkaldte „kommunistiske frontorganisationer“ i Danmark.

Udenlandske kommunisters aktiviteter i Danmark påkaldte sig PET's interesse, og det var særligt de herboende tyske emigranter, som skilte sig ud blandt de udenlandske kommunister. En række tyske flygtninge havde centrale poster inden for organisationerne, og flere af disse tyskere havde tidligere været medlemmer af tyske Ernst Wollwebers sabotage-netværk i 1930'erne. „Det ses heraf, at tidligere Wollweber-agenter i dag på ny har indflydelse inden for den internationale kommunistiske fagbevægelse,“ lød meldingen fra PET.⁴⁴ Flere af de internationale faglige organisationer havde været aktive i forsøg på at sabotere de amerikanske våbenleverancer til de vest-europæiske lande. Også i Danmark forlød det, at de danske kommunister ville forberede aktioner og demonstrationer i forbindelse med de amerikanske leveringer af våben til den danske hær, men PET havde endnu ikke kunnet konstatere tilløb til sådanne skridt. PET ønskede at kende omfanget og karakteren af de udenlandske kommunisters infiltration i Danmark. Man vidste, at en del af de udenlandske kommunister i Danmark før og under anden verdenskrig havde været „aktive som illegalt arbejdende kommunistiske kurerer eller agenter“. Ved en nærmere undersøgelse af disse blev det af PET konstateret, at de havde indbyrdes kontakt, ligesom de havde forbindelser til såvel „ledende danske kommunister som personer, der før krigen var kendt som aktive inden for illegal international kommunisme“.⁴⁵ Det er et omstridt spørgsmål, om Ernst Wollweber genetablerede sine gamle netværker. Den hidtidige forskning peger dog i retning af, at dette ikke var tilfældet.⁴⁶ Til gengæld spillede flere tidligere tyske emigranter en rolle i forbindelse med, at DDR i starten af 1950'erne etablerede sine efterretningstjenester.⁴⁷

I den sidste halvdel af 1950'erne blev DKP ramt af krisen i den internationale kommunistbevægelse.⁴⁸ Herefter blev der længere og længere mellem oplysningerne om, at kommunister stod bag undergravende tiltag eller forberedelse af sabotage. DKP's medlemstal faldt, og det samme gjorde partiets gennemslagskraft og aktivitetsniveau.

⁴⁴ Rapport for 1/1-50 – 1/4-50, s. 17. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50, læg 10.

⁴⁵ Rapport for 1/4-50 – 1/7-50, s. 36. ABA, Hans Hedtofts arkiv, kasse 50, læg 10.

⁴⁶ Michael F. Scholz, „De tidligere Skandinaviens-emigranter og de østtysk-skandinaviske relationer 1945-54“ i Thomas Wegener Friis & Andreas Linderth (red.), *DDR og Norden*, 2005, s. 66.

⁴⁷ Michael F. Scholz, *Skandinavische Erfahrungen erwünscht? Nachexil und Remigration: Die ehemaligen KPD-Emigranten in Skandinavien und ihr weiteres Schicksal in der SBZ/DDR*, 2000.

Michael F. Scholz, „Remigranten und Spionage“, *Deutschland Archiv*, vol XXXIII (5), s. 737-749. 2000.

⁴⁸ Oplysningerne i PET's emnekartotek om kommunistisk undergravende virksomhed bliver gradvis færre op gennem 1950'erne, og det kan derfor ikke udelukkes, at partiets manglende politiske appel og tilslutning gav sig udslag også på denne front.

DKP's stilling i tilfælde af krig

Kommunisternes militære rolle er endnu ikke fuldt ud kendt, men foreløbige studier peger i retning af, at hverken kommunistpartierne i Norge eller Sverige har haft et militærapparat med det formål at støtte en eventuel sovjetisk invasion.⁴⁹ Hvis der har eksisteret hemmelige militære kommunistiske grupperinger i Danmark, som man kendte dem fra andre lande, har de i hvert fald ikke sat sig spor i PET's arkiv. Det kan naturligvis tilskrives det faktum, at PET i de første efterkrigsår ikke havde den fornødne indsigt i kommunisternes aktiviteter, og at det i virkeligheden var Forsvarets Efterretningstjeneste, som i disse år stod for den mest effektive overvågning af de danske kommunister og deres aktiviteter.

Uvisheden efterlader det spørgsmål, om kommunisterne i en krigssituation ville gribe til våben og støtte en østlig invasion, eller om de ville søge tilflugt i Østeuropa. I 1980'erne, hvor den sovjetiske ledelse frygtede, at USA og NATO ville foretage et overraskelsesangreb på Sovjetunionen og Warszawa-pagt-landene, fik PET oplysninger om, at frygten for en atomkrig også påvirkede DKP. Angiveligt begyndte man i DKP-kredse at diskutere „den grå periode“. Betegnelsen „den grå periode“ dækkede over den periode, som ville komme umiddelbart forud for en konflikt eller krig, og flere steder i landet blev der afholdt ekstraordinære partimøder for at diskutere, hvordan man skulle forholde sig til „den grå periode“.⁵⁰ Inden for DKP forventedes det, at en række partimedlemmer og andre venstreorienterede ville blive anholdt, hvis en „grå periode“ skulle indtræde. Derfor drøftede man mulighederne for oprettelse af illegale netværk og sikring af skjulesteder. Der var dog delte holdninger til, hvorvidt man i fredstid burde gøre sådanne forberedelser. Nogle medlemmer mente ikke, at sådanne net kunne oprettes i forvejen, uden at det ville blive kendt og fremstå som en provokation. Andre medlemmer var positivt indstillet over for, at et illegalt net blev oprettet. På grund af uenigheden blev partiets ledelse inddraget i diskussionerne, og tilbagemeldingen lød, at man på indeværende tidspunkt frarådede organisering af noget som helst, men såfremt det blev nødvendigt, ville man med kort varsel prøve at organisere noget. „Samtidig tilføjede ledelsen, at man havde sikret en evakuering af ledende kommunister. Dette svar faldt mange medlemmer for brystet, da man mente, at menige medlemmer blev ofret.“⁵¹

Partiledelsens tilføjelse om den sikrede evakuering af ledende kommunister skulle efter forlydende have ført til udmeldelser af partiet grundet utilfredshed med partiets ledelse. Ifølge PET's oplysninger var diskussionen om

⁴⁹ Trond Bergh & Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914-1997*, bd. 1, 1998, s. 533.

⁵⁰ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 172.

⁵¹ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 172.

den grå periode „startet af partiets ledelse for at sondere stemningen i partiet“.⁵²

DKP og de socialistiske lande

Den danske offentlighed var allerede bekendt med DKP's nære forhold til Sovjetunionen og de øvrige socialistiske lande. Nogle kredse, deriblandt efterretningstjenesterne, var derudover bekendt med både den tætte politiske koordination og den økonomiske støtte til partiet fra øst. Som et led i det politiske samarbejde mellem DKP og østlandene forgik også en jævnlig diskussion af den politisk linje samt udveksling af informationer.⁵³ Som en del heraf orienterede DKP løbende sine østlige partnere om danske forhold og politik. Denne information var typisk af generel karakter, men kunne også indeholde fortrolige og detaljerede oplysninger. Et eksempel på dette var Aksel Larsens samtaler om det danske forsvar med den sovjetiske ambassade i 1957, mens han sad i Folketingets forsvarsudvalg.⁵⁴ Der foreligger også enkelte eksempler på, at DKP fremskaffede bestemte informationer til østlande.⁵⁵

Generelt havde samarbejdet, hvad enten det foregik mellem DKP og østambassaderne eller direkte med de kommunistiske partier i Østeuropa, karakter af rådslagninger. Den modtagende part var fortrinsvis DKP, der fik beskrevet de socialistiske landes aktuelle politiske linje. Der var således ikke direkte tale om et konspirativt endsige efterretningsmæssigt indhentningsarbejde, men derimod snarere nære politiske alliancer. At DKP'ere, i det omfang de overhovedet besad fortrolige informationer, videregav dem i samtaler med deres partnere, er meget sandsynligt og i flere tilfælde dokumenteret. Det var imidlertid næppe hovedformålet med disse samtaler, hverken for DKP eller for deres østlige partnere.

DKP's samtaler med østambassaderne involverede også personer, der havde deres baggrund i de socialistiske landes efterretningstjenester. PET var i den anledning mistænksom over for partiet, ikke mindst omkring partistøtten, der på sovjetisk side blev varetaget af KGB.⁵⁶

PET fulgte nøje de politiske forbindelser mellem DKP og de socialistiske lande, og konstaterede løbende den tætte kontakt mellem fremtrædende DKP'ere og den sovjetiske ambassade.⁵⁷ Den tætte relation blev eksempelvis

⁵² PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 172.

⁵³ Dette beskrives nærmere i kapitel 43.

⁵⁴ Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 330, 419 og 557.

⁵⁵ Eksempelvis: „Vermerk über ein Gespräch mit dem Mitglied des Politbüros der KPDä am 15. Juni 1965 gen. Karlson“. 15. juni 1965. SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/547.

⁵⁶ Helen Womack, *Undercover Lives – Soviet Spies in the Cities of the World*, 1998, s. 190.

Sven G. Holtmark, „Udenlandsk finansiering af de nordiske kommunistpartier 1917-1990“ i Morten Thing (red.), *Guldet fra Moskva*, 1999, s. 9-41.

⁵⁷ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 101.

bemærket omkring årsskiftet 1973-74, hvor den blev karakteriseret som „ret så markant“. Denne „ret så markante“ kontakt foregik både på ambassaden og i folketinget, og det var vurderingen, at man skulle se den i lyset af DKP's tilbagevenden til Christiansborg i 1973. Nu havde partiet igen parlamentarisk indflydelse, og det måtte udnyttes.⁵⁸ I årsberetningen for 1979 bemærkedes det, at PET ikke havde haft mulighed for at fremskaffe oplysninger om, hvad der blev drøftet på de jævnlige møder mellem DKP-toppen og de sovjetiske diplomater og efterretningsofficerer, men at man formodede, at DKP's „holdning og indsats i aktuelle politiske situationer“ samt interne partiforhold var på dagsordenen.⁵⁹ Dette henhørte imidlertid under tjenestens vurdering af den østlige påvirkning og var kontraspionage i klassisk forstand.

Kommunister som agenter

I Norge og Sverige havde der i 1940'erne og 1950'erne været enkelte sager fremme, hvor kommunister var involveret i spionage til fordel for Sovjetunionen, og i Danmark havde man Runa-sagen, hvor kommunister blev afsløret i forbindelse med spionage til fordel for østblokken.⁶⁰

I Norge har undersøgelser vist, at kommunisterne indsamlede og videregav oplysninger til de sovjetiske repræsentanter. Norske kommunister gennemførte registreringsvirksomhed mod politiske modstandere, og i begyndelsen af den kolde krig konstaterede den civile norske efterretningstjeneste POT, at norske og finske kommunister bedrev spionage.⁶¹ En sovjetisk afhopper gjorde det i 1953 muligt for POT at optræde et netværk af norske og finske agenter, som havde udført efterretningsvirksomhed for Sovjetunionen.⁶² Den nøje overvågning og registrering af eksempelvis Overvåkningspolitiets ansatte, som norske kommunister foretog, var efter alt at dømme af defensiv karakter og havde ifølge forskerne bag POT-undersøgelsen til formål at beskytte det norske kommunistparti mod infiltration.⁶³ Ifølge PET's oplysninger samlede

⁵⁸ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 100. DKP's tilbagevenden i Folketinget ved valget i 1973 havde resulteret i det usædvanlige, at den sovjetiske ambassadør, formentlig på anmodning fra Moskva, besøgte DKP's formand Knud Jespersen på partikontoret for derefter at hjemsende en beretning om DKP's valgsejr.

⁵⁹ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr.127.

⁶⁰ *Rikets säkerhet och den personliga integriteten*, SOU 2002:87, s. 169-171.

PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 123.

⁶¹ Bergh & Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 152. Ifølge en norsk vurdering af kommunistbevægelserne i Norge, Sverige og Danmark fra marts 1948 måtte det norske kommunistparti anses som det mest aggressive, mens de svenske kommunister betegnedes som de mest moderate. De danske kommunister indtog ifølge den norske vurdering en mellemposition.

⁶² Bergh & Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 219-260. Ofte var der tale om indsamling af militære oplysninger, og det endte med flere retssager, hvor de pågældende blev dømt for spionage til fordel for Sovjetunionen.

⁶³ Bergh & Eriksen, *Den hemmelige krigen*, bd. 1, s. 533-534.

kommunisterne oplysninger om hjemmeværnets medlemmer, depoter, bygninger og lignende. Hvorvidt det var tale om informationer, der blev indsamlet på vegne af eller til Sovjetunionen, var det imidlertid ikke muligt at fastslå. I en samtale mellem DKP-formanden Aksel Larsen og den sovjetiske ambassadør Plakhin er det imidlertid blevet bekræftet, at DKP søgte at infiltrere militæret og hjemmeværnet.⁶⁴

Angiveligt var det efter SUKP's 20. partikongres i 1956 blevet besluttet, at KGB og GRU ikke længere måtte hverve medlemmer af kommunistpartier som agenter i forbindelse med deres efterretningsmæssige arbejde.⁶⁵ Dermed brød man fra sovjetisk side med en praksis fra mellemkrigstiden, hvor adskillelsen af hemmelige Komintern-apparater og efterretningstjenesterne ikke syntes helt klar. Den mangeårige østtyske spionchef Markus Wolf har i sine erindringer fortalt, at hans tjeneste HVA ikke benyttede sig af vestlige kommunister i sit arbejde.⁶⁶ Senere undersøgelser har godtgjort, at reglen om, at Warszawapagtens efterretningstjenester skulle holde sig fra kommunister, nok fandtes, men ikke nødvendigvis blev strengt håndhævet. Således opfordrede lederen af DDR's militære efterretningstjenestes arbejde uden for Vesttyskland i 1980'erne sine underordnede til at hverve medarbejdere i de kommunistiske partiers og venskabsforeningernes rækker.⁶⁷

Fra undersøgelser af de østtyske netværk vides det, at hvervninger på baggrund af politisk overbevisning var den klart mest yndede hvervningsmetode.⁶⁸ Den skaffede driftsikre og pålidelige agenter, der som hovedregel var på linje med de socialistiske lande. I den kolde krigs første år havde mange kommunister desuden den fordel, at en hel del havde konspirative erfaringer, dels fra Komintern-arbejdet i mellemkrigstiden og dels fra modstandsbevægelsen.

På den anden side rummede brugen af kommunister en række oplagte problemer. Som eksemplerne Wollweber og Lehen viste, kendte de danske og vestlige sikkerhedsmyndigheder mange af de kommunister, der tidligere havde spillet en rolle i illegalt arbejde. Det viste sig blandt andet, at de vestlige efterretningstjenester havde infiltreret det vesttyske kommunistpartis efterretningsapparat, der netop byggede på denne type kontakter.⁶⁹ Derudover var man i øst klar over, at de vesteuropæiske kommunistpartier var i sikkerhedstjenesternes søgelys, hvorfor hvervninger medførte en risiko for afsløring. Sådanne afsløringer af kommunisterne ville på mange måder have negative

⁶⁴ Jensen, *Bjørnen og haren*, s. 330.

⁶⁵ Tore Forsberg, *Spioner och Spioner som Spionerar på Spioner – Spioner og Kontraspiöner i Sverige*, 2003, s. 336.

⁶⁶ Markus Wolf, *Manden uden ansigt*, 1998, s. 69.

⁶⁷ Thomas Wegener Friis, *Den usynlige front. DDR's militærspionage mod Danmark*, 2005, s. 53ff.

⁶⁸ Helmut Müller-Engbergs, *Inoffizielle Mitarbeit des Ministeriums für Staatssicherheit*, 1998, s. 135.

⁶⁹ Hubertus Knabe, *West-arbeit des MfS. Das Zusammenspiel von „Aufklärung“ und „Abwehr“*, 1999, s. 64. Markus Wolf, *Spionagechef im geheimen Krieg*, 1998, 67ff.

konsekvenser for de socialistiske lande. De ville miskreditere kommunisterne, som var de socialistiske regimers nærmeste forbundsfæller i de vestlige lande, og de ville skade landenes bestræbelser på at skabe et positivt billede af sig selv og deres politiske sag. Endelig havde de vestlige kommunister det store minus, at de netop fordi de var kommunister ikke kunne gøre sig de store forhåbninger om at komme til tops i Vesten og derved få adgang til særlig følsomt materiale. At systemet således på forhånd garderede sig mod kommunistisk infiltration, kom senest frem, da general Hillingsø i 2001 bekræftede den almene antagelse om, at danske kommunister under den kolde krig blev holdt ude af officerskorpset.⁷⁰

Der fandtes således argumenter både for og imod at inddrage kommunisterne i det østlige efterretningsarbejde. Rimeligvis med en tendens i retning af at lade være. Ledende og markante kommunister var formodentlig fuldstændig tabu for de østlige tjenester, da de politiske skadevirkninger og risikoen for opdagelse her ville være størst. Desuden havde efterretningstjenesternes politiske opdragsgivere i de østlige kommunistpartier også allerede direkte forbindelse til DKP's ledelse, såfremt de ønskede at høre de danske kammeraters mening.

Hvordan denne tilbageholdenhed virkede i praksis viser en kilde fra den polske militære efterretningstjeneste fra 1962. Residenturet på den polske ambassade havde overvejet, om det skulle forsøge at hverve Kai Moltke, den tidligere ledende DKP'er og medstifter af SF. Inden militærattachéen gav grønt lys for planen spurgte han centralen i Warszawa til råds. Fra centralen kom ordren: „ På baggrund af, at medlemmerne af Danmarks Socialistiske Folkepartis ledelse – i lighed med medlemmerne af Danmarks Kommunistiske Partis ledelse – befinder sig under stadigt opsyn og overvågning fra politiets side, skal vi ikke interessere os for personen A [Moltke] med henblik på operativ udnyttelse. Elin skal udelukkende opretholde kontakt med A [Moltke] på venskabelig basis og betragte ham som informationskilde og et middel til udvidelse af sine kontakter.“⁷¹

Flere eksempler peger i retning af, at et generelt forbud mod hvervning i DKP's rækker faktisk blev efterlevet, og at hvervningsforløb blev stoppet. En dansker med KGB-dæknavnet „Clyde“ var blevet dyrket og forsøgt hvervet af KGB, og den pågældende havde ifølge PET's oplysninger været parat til at virke som agent for KGB, men den sovjetiske efterretningstjeneste afbrød imidlertid forbindelsen til „Clyde“, da denne insisterede på at melde sig ind i DKP.⁷² End ikke gentagne overtalelsesforsøg fra den sovjetiske føringsofficer

⁷⁰ *Jyllandsposten*, 27. september 2001.

⁷¹ Brev af 24. oktober 1962 fra Bem til militærattaché Krzeszowski ved den polske ambassade i København. IPN, Teczka Nr 52, Korespondencja z Grelem, 371/287.

⁷² PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 190 og 228.

kunne få „Clyde“ til at afstå fra partimedlemskab. Det samme gjorde sig gældende med „James“, der ligeledes blev opgivet af KGB, fordi han insisterede på at melde sig ind i DKP.⁷³ Også fra polsk side foreligger et eksempel på et agentforløb, der indstilles med den begrundelse, at agentkandidaten viser sig at være kommunist.⁷⁴

PET kendte tilsyneladende til de østlige tjenesters reservationer over for hvervning af kommunister. I hvert fald undrede den danske kontraetterretningstjeneste sig, da den i 1986 kom under vejrs med, at DKP gennem en år-række havde været inddraget i en sovjetisk efterretningsoperation. Det er en bemærkelsesværdig afvigelse fra princippet om ikke at involvere DKP i efterretningsarbejdet“, noterede PET.⁷⁵ DKP's formand Knud Jespersen var i forbindelse med SUKP's 24. partikongres i marts 1971 blevet kontaktet af KGB, der havde bedt ham udpege mindst „mindst én landsmand, der kunne benyttes af KGB som illegal agent“.⁷⁶ Den udpegede skulle være kommunist af overbevisning, men måtte ikke være medlem af kommunistpartiet. Knud Jespersen skulle have erklæret sig indforstået, men ifølge PET's oplysninger lykkedes det formentlig ikke Knud Jespersen at finde frem til en egnet kandidat, inden partiformanden døde i slutningen af 1977. DKP's nye partiformand, Jørgen Jensen, skulle have fået overdraget opgaven med at finde en egnet person, som kunne sendes til Sovjetunionen til optræning som illegal agent.⁷⁷

Det er påfaldende, at PET's oplysninger om Knud Jespersen-episoden på en del punkter er sammenfaldende med informationer, der fremkom fra KGB-afhopperne Oleg Gordijevskij og Vasilij Mitrokhin i henholdsvis 1992 og 1999.⁷⁸ I Mitrokhin-versionen skulle den tidligere KGB-resident i København, Leonid Sajtsev, have spurgt Knud Jespersen om to-tre agentemner, hvilket partiformanden skulle have reageret entusiastisk på.

Uanset versionen var der således tilsyneladende tale om et partiengagement, der imidlertid ikke direkte involverede partimedlemmer. Denne armslængde fra partiet er et mønster, der også kendes fra DDR's tjenester, hvis agentnetværk i Danmark er de bedst belyste. Blandt østtyske HVA's hvervninger findes en række agenter, der tidligere havde været medlemmer af DKP eller DKU, men ofte var udtrådt af partiet kort inden deres agentvirke. Det gør sig eksempelvis gældende for journalisten „Flame“ og hans ven „Depot“, der begge blev hvervet omkring 1960, samt agenterne „Solist“ og „Elan“, der

⁷³ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 190.

⁷⁴ Brev af 19. november fra Bem til Antosiewicz. IPN, Teczka Nr 10 od i do Antosiewiczza, 371/72.

⁷⁵ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 190.

⁷⁶ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 190.

⁷⁷ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 190.

⁷⁸ *Ekstra Bladet*, 15. januar 1992. Christopher Andrew & Vasilij Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive – The KGB in Europe and the West*, s. 367.

trådte ud af DKP og gjorde karriere som aktivister på den ikke Moskva-afhængige del af venstrefløjen og som DDR-agenter, såvel som den hidtil mest kendte østtyske agent „Lenz“, der trådte ud af DKU, mens moderen, agenten „Nelly“, fortsat var kommunist.⁷⁹

De nævnte eksempler viser, at den generelle regel om ikke at hverve DKP'ere kunne gradbøjes. Således var partiet ikke direkte involveret i sagerne, og agenterne holdt en vis afstand til DKP.

---

⁷⁹ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 262.